

A tudományos munka nagy élménye: vitatkozni, az igazságot vitatkozva keresni. Különösen izgalmas feladat: vitatkozni egy olyan könyv megállapításaival, amelyet magam is kitűnőnek tartok, s amelyek elhitető hatása alól addig, amíg olvastam, nem is igen tudtam kivonni magam. A vitát mégis elkerülhetetlenné teszik azok a kételyek, amelyek az első olvasás ígézetének elmúlta után ébredtek bennem, mégpedig annál határozottabban, minél inkább próbáltam a fenti monográfia Vajdáját a műveiből megismerhető igazi Vajdával egybevetni. Vajda János a kortársak és a közeli utókora számára nemcsak egy adott költőt jelentett, — még ha nagy költőt is, hanem többet ennél: jelkép és harci zászló volt a neve abban a küzdelemben, amely a magyar irodalom két tábora közt dúlt; alakja az évtizedek folyamán valóságos szimbólummá nőtte ki magát. Ez természetesen nem nagyon használt alakja és életműve helyes megítélésének; lépten-nyomon számolni kell az ellenség torzításával vagy a jóbarátok és párhívek mítoszalkotó fantáziájával. Agyonhallgatás és legendaképződés, lekicsinylő hamisítás és a lángelmének kijáró kultusz azok a végletek, amelyekből Vajda költői utókorra össze tevődik. Adatokra, valószerű talajra természetesen a legendának sincs okvetlenül szükségé; így érthető, hogy amit adatfeltárásnak mondanak, azt Komlósnak szinte előlről kellett kezdenie. Eredményei — melyek pontos ellenőrzése és értékelése további részlettanulmányokat igényel — megérdemelnék legalább egy érintés-szerű felsorolást: Helyre kellett igazítani a versek időrendjét, mivel e tekintetben valamennyi eddigi kiadás pontatlan és félrevezető. Össze kellett szedni a jószándékú belletristáktól és riporterektől meglehetősen elkösdösített Gina-regény szálait. Világot kellett deríteni Vajda házaságának kényes történetére, felhasználva az eddig elzárt szentszéki iratokat, és kísérletet tenni Bartos Róza emlékiratai hitelességének tisztázására. Legfőképp pedig: kiánsni a kiegyezéses kor homokja alól Vajda majdnem teljesen elfeledett publicisztikai tevékenységét. Nemcsak főbbszáz cikk került így napvilágra, hanem ismeretlen Vajda-szerkesztette politikai lapok is; a néhányéves bécsi működés új fejezet gyanút iktatódik be a Vajda-biográfiába. Egyszóval az a véleményem: adatszerűség szempontjából az ezután következő kutatások nem sok újat, főként nem sok lényegesen újat hoznak Komlós után, s ha leszámítjuk is, hogy egy-egy adatát a részletekben módosítják:

maga a pálya világosan, minden lényeges mozzanatában felderítve áll előttünk.

Ennek ellenére nem tudok szabadulni attól a kételyemtől: vajon Komlósnak, könyve egészét és Vajda emberi és költői jellegének megrajzolását tekintve, sikerült-e már teljesen kilábolnia a legendaképződés stádiumából? Könyve valóban teljesértékű tudományos monográfia-e, vagy még mindig illúziókat ölt magára, amelyek csábítanak arra, hogy lefosztogassuk őket? Szerintem Komlós, talán éppen azért, mert életének hosszú éveit szentelte az elhanyagolt téma teljes, oadaadó feltárására — az évek folyamán nemcsak hasznos feltáró munkát végzett, hanem lassan-lassan, belső élmények és talán külső sugalmak hatására ki is épített magának egy eszményi képet a zord Montblanc-poétáról, s ehhez az ideáltípushoz idomította Vajda valóságos emberi és költői ábrázatát. Ez a folyamat a nyilvánosság előtt a néhány éve megjelent Magyar Klaszszikusok-kötetben dokumentálódott, annak is különösen a válogatásában, — az akadémiai monográfiában pedig teljes lombozatában bontakozott ki.

Szerény bírálatomban éppen ennek az idealizáló-mitizáló folyamatnak a legfőbb következményeit szeretném megmutatni. Ez annyit jelent, hogy vitába kell szállnom Komlóssal — némi túlzással mondván — valamennyi ponton.

A legelső mindjárt Vajda emberi jellemének kérdése. Komlós szemmel láthatóan igyekezett marxista irodalomszemléletünk átmeneti fogyatkozásától: a költő emberi, egyéni mivoltának sematizálásától és vulgarizálásától ment maradni. Elvben nem is volt ez nehéz, sőt valósággal ide kellett ragadtatnia, amikor úgy állt a maga-feltárta adatok bősége előtt, mintha egy újonnan felfedezett világrészbe nyert volna bepillantást. Vajdáról monográfiát írni és sematizálni — szinte kizárják egymást. Komlós is nagy gonddal rajzolja meg az egyénítő vonásokat. Élő emberről lévén szó, tudja, hogy nem maradhat a felszínen; igyekszik is, hogy úgy mondjam, az egyéniséget a gyökereknél megragadni, s a lélek ágazatát és lombozatát innen kisarjaztatni. Előttünk áll egy teljes életre, közösségi munkára, dicsőségre, érvényesülésre született nagygényű, nagy életakaratú tehetség, akinek a pályája a 48-at megelőző idők plebejus forradalmiságában, majd magában a forradalomban és a szabadságharcban kezd magasra ívelni, az önkényuralom idején még tartja magas szintjét, aztán a magyar társadalom fokozatos

elaljasodása, a politikai fejlődés kiábrándító hatása és a ráneheződő egyre erősebb nyomás alatt fokozatosan eltorzul, s öregségére zord, emberkerülő, meghasonlott különccé válik. Vajda »kivételes tehetségnek tudja magát; zsenijébe vetett hitét semmiféle kudarc nem is dönti meg. Ugyanakkor azonban egész érdeklődése, lelkesedése hazája felé fordul — természetesen hát, hogy ennek szolgálatában akar kitűnni... Így korán megmozdul benne egyénisége egyik legfőbb rugója: a vágy a dicsőségre« (18. lap). A negyvenes években »a haladásért lelkesedő magyar ifjúságot... előnti a dicsőségvágy. Egyet jelent ez akkor az elhatározással, résztvenni a harcokban, amelyek Magyarországot függetlenné és a népet szabaddá fogják tenni. Soha addig a dicsőségvágy nem tartalmazott ennyi rajongást a közösségért, nem volt ennyire testvér az önzetlenséggel«. »Ilyen vágy csak eleven közösségi szellemű társadalmakban foghatat meg«, ahol az író »nemcsak szép művek alkotója egy művelt kis réteg számára, hanem a társadalmi haladás harcosa is«. A hivatástudat mellett nem kevesebb nyomatékkal hangsúlyozza Komlós Vajda erkölcsi erejét, elvhűségét, helytállását, »egészséges, harcos plebejus lényét«. S amikor a kiegyezéses kor gyászos, eszményeket megtagadó környezetét odarajzolja Vajda köré, aki számára »az egykori magyar élet nem ad elég cselekvési lehetőséget és tartalmat életének« — aki még néhány évvel halála előtt is így tiltakozik: »meghalni ezzel a mérhetetlen életvággyal« — úgy tűnik föl szemünkben Vajda, mint óriás a törpék között, akinek eszmei lendületét, dicsőségvágyát és életigényét a kicsinyektől, a »szervezett közepszerűség«-től font ezer apró szál bilincseli a porhoz. S ha még hozzáveszem, hogy ezt a képet végig a könyv fejezetein lendületes, kifejező stílus tolmácsolja, — azt hiszem, érthető, hogy nehéz a sugalmazó hatásától szabadulni.

Mégis, ahogy mondtam, az első káprázat után kezdenek lassan a kételyek, az ellentmondások ébredezni. Az olvasó kezdi a közösség szolgálatába állított dicsőségvágy ellensúlyaként Vajda egyéniségének aszociális vonásait is észrevenni. Hiszen erre maga Komlós is rávezet, amikor különösen az öregedő Vajda »őserdei« jellegű lényéről, társadalmonkivüliségéről beszél. »A polgárosodásért, nagyvárosért, civilizációért rajongó Vajdában kiirthatatlanul él a költőinek és természetesnek érzett vadon utáni vágy. Sőt ez lényé legmélyebb alapja... mintha nem a Kammonból, hanem az őserdőből lépne ki.« (198. lap.) Komlós színesen ismereti az öregedő Vajda magányát, társadalmonkivüliségét; valójában ekkor már csak

hódolót türi meg a környezetében. Mindennek korábban is meg kellett lennie nemcsak csírában vagy lehetőségben; a fiatal Vajdára vonatkozik Jókainak az a jellemzése: megvan benne egy sansculotte lázongása és egy bojár gögje (332. lap). A »gyöngédségéről« szóló egyetlen adat (308. lap) nem sokat nyom az érdességéről fennmaradt közlések ellenében. A költő jellegzetes magatartásformáiról legfőképpen költeményei beszélnek, — s Vajdánál éppen Petőfivel és Arannyal egybevetve feltűnő a barátság, a társas kapcsolatoknak, mint lírai témának csaknem teljes hiánya, sőt: a társtalanság témájának ismételt és tudatos hangoztatása.

Aszociális körülbelül annyit is jelent; mint egocentrikus. Komlós a maga nagyarányú portréját úgy rajzolja meg, hogy eltitkolja benne az elég erős egocentrikus vonásokat. Ez éppen nemcsak emberi, hanem művészi kérdés is: mint alább még meglátjuk, Komlós nagyon nyomatékosan igyekszik Vajda lírájának befelé forduló jellegét kiemelni. Ez már magában is ellentmondás: a lélek a közösség felé fordul — és befelé forduló lírát alkot. Annyi bizonyos, hogy Vajda nehezen képes önmagából kilépni; csaknem egész életműve: nemcsak lírája, hanem drámája, epikája, novellái is csupa öntükrözés. Életmódjának társadalmonkivüliséget Komlós is kétséget kizáróan ábrázolja; a cselekvésről leszorított, magános ember ő, »akinek a társadalom nem adott lehetőséget becsvágyát kielégítő, kedvére való munka végzésére, aki mélyen megbántva (!), elkedvetlenedve, undorral és haraggal tele visszavonult az emberektől. Vajda kapcsolata a világgal — Bécsből való hazatérése után — alig állt egyébből, mint a takarítónőjével, a pincérekkel és a nyomdászokkal való veszekedésemből, a gyűlölt robotnak érzett lapszemle hetenkénti megírásából, s a fiatal költőktől jövő kevéské tömjén átvételéből a kávéházban. A ráneheződő külső nyomás ellen úgy védekezik, hogy magabazárkózik, s mintegy a külvilág ellenközpontjává válik« (293. lap.) Komlós természetesen úgy gondolja, és az ideáltípusokat követelő irodalomszemléletnek is az felel meg, hogy Vajda nem volt eredetileg ilyen — eszményített képére fentebb utaltam — hanem a társadalmi és politikai körülmények torzították ilyené. Valóban nem elhanyagolandó tény állandó, szinte szenvedélyes érdeklődése a közügyek iránt, amely politikai újságíróvá teszi, amely a röpiratokat írhatja vele, s amely még élete legutolsó szakaszában is kultúrprogramot diktál neki. Csakhogy élete második, törés utáni szakaszában »annyira szembefordult a társadalommal, hogy félig már kiszakad belőle« (293. l.): Ismerjük az anekdotikus közléseket arról.

mennyire betegessé válik ez a szembefordulás és kiszakadás öreg korában.

Vajda egyénisége igazi jellegének megértéséhez jó kiindulópont éppen második szakaszában állandósuló, kirobbanásra mindig, csekély okkal is kész ingerültsége, olykor szenvedélyes haragja, harapás kedve, mindenben személyes inzultusokat sejtő sérődöttsége. Így, az állandó ingerült felajzottság állapotában az él, akinek valamely, egyénisége legmélyéből eredő, alapvető ösztöne vagy törekvése tartósan beteljesületlen. Az állandósult konfliktus állapotáról van itt szó, amely a lelket feszültséggel és mindig kész robbanóanyaggal tölti meg. Mindössze az a kérdés: melyik ez a megületlensége, visszafojtottsága által rombolóvá vált törekvés? Komlós azt mondja: a közügyek, a nemzet sorsa iránt érdeklődő, javítani, fejleszteni akaró cselekvésvágy, amelynek eszméi alapját Vajda ismételtelen kifejtett, valóban bizonyos fókig zárt rendszerre kerekedő politikai koncepciói képezik; a cselekvésvágy tárgyiaságát, objektív szükségzettségét éppen a gondolatrendszer következetes felépítése, mintegy önmagában megálló logikája igazolná. Én azonban azt mondom, hogy Vajda cselekvésvágyában és a közügyek iránti érdeklődésében egyik fő hajtóerő a tehetsége és elhivatottsága tudatától támogatott személyes érvényesülési vágy, — vagyis, hogy Komlós ábrázolásához kapcsolódjak, a »dicsőségvágy«-nak nem az a bizonyos idealizált, hanem a nyersebb, prózaibb változata. Az érvényesülés túlzottan felfokozott igénye sarjztatja ki azt a bizonyos általános nagygyenyűséget, amelyről annakidején már Németh László beszélt. A Vajdáról fennmaradt anekdoták jelentős többsége is éppen a visszafojtott vágy szóhozjutni nem tudó érvényesülési igényt dokumentálja — apró praktikák ezek, hogy nyomorának, betegségének, sebeinek és sérüléseinek mutogatásával a figyelmet, a szánalmat, a becslést magára irányítsa. Elég széles, legalábbis ábrándban, ennek a vágynak az élettere: a költőség mellett hadvezéri ábrándok is lépnek fel (41. l.); és természetesebben, reálisabban jelentkezik a politikai aktivitás vágya. (Szerelmi élményének idevágó eleméről alább lesz szó.)

Ilyen alapon is igaz aztán az, hogy Vajdát a társadalmi viszonyok, általában a magyar közélet alakulása tette elégtelenné, torzzá és különccé, — hogy ezek idézték elő a törést életpályáján; de nem egészen abban az értelemben, ahogy Komlós feltünteti. Ismert körülményekre kell itt hivatkoznom. 1849-től 1861-ig a főléptítménynek jelentős elemei hiányoztak a magyarság számára: nem volt magyar államiság, nem voltak speciálisan magyar közéleti és kormányzati szervek és

intézmények. A magyar irodalom, művészet csak nemhivatalos, társadalmi és társasági bázist érezhetett a lába alatt; közéleti szerepét éppen az jellemzi, hogy szembenállott az idegen államisággal és az idegen hatóságokkal. A harcok és csoportosulások ellenére is viszonylagos egységét és egyszintűségét is ez magyarázza: lényegében csak egy hatalom van: a hazafi-közönség, s ez elvileg mindenkit egyformán pártol az ekkor valóban így nevezhető író-közletársaság tagjai közül. Vajda ekkor éli virágkorát: épp úgy elismert költő és népszerű lapszerkesztő, mint akárki más Magyarországon. A magyar államiság akármilyen ösdi szervezetének: a helytartótanácsnak, kancelláriának, meggyéknek visszaállítása, majd 67-ben a felelős kormány létesítése, párhuzamosan ezzel az irodalmi és tudományos élet eredetileg társadalmi jellegű szerveinek (Akadémia, Kisfaludy-Társaság) a magyar államhatalom árnyékában hivatalos jellegű intézményekké válása eltoldást idéz elő a magyar kulturális felépítményben — és egyre növekvő megszólást az írók többségében. A kegyesítő tényezők száma megszorodott, az érvényesülés föltételei megnehezedtek. Vajda egy szép napon ráébred arra, hogy a közönség ugyan kedveli, de mégis a második vonalban szorult: a hivatalos hatalommal kapcsolatban nem álló, a politikai fejlemények hatására szintén megváltozott közönség kényerekegyére bizott, mai hasonlattal kifejezve »partizán«, »illegális« írók sorába. Az élet, az események kezdenek elmenni mellette, míg mások kulturális-hatalmi pozíciókhoz jutottak, s ott vannak az irányítók között. Az, amit irodalmi ellenzéknek nevezünk, lényegében megszületett akkor, amikor magyar jellegű államiság jött létre, hivatalosnak számító kulturális tényezőkkel, kultúrpolitikával és irodalmi hatalmi pozíciókkal. Ettől fogva Vajda pályájának és magatartásának különös görbéit és csattanóit is befolyásolják és részben magyarázzák a hivatalos érvényesülésből kiszorult tehetség erőfeszítései arra, hogy nagy egyéni tettekkel vagy a közvélemény erejével magát az új magyar élet középpontjához közelebb vigye, közéleti tényezővé tegye, köznapian mondva: pozíciót szerezzen magának. Gondolom, ez is hozzájárul Vajda politikai irányvonalának többszöri megváltozásához — nemcsak magának a helyzetnek a követelményei, mint ahogy Komlós mondja. Természetesen nem szabad elfelejtenünk a negatív megnyilvánulásokat sem: a harag, az ingerültség, a féltékenység, a dac kitéréseit (mint pl. a híres piratokban) — s azt legfőképpen, hogy a nagy harc végülis többször a pusztá önfenntartásért vívott küzdelemmé silányult. Dicsőségvágyának — különösen novelláiból tükröződő —

mohósága kelti fel a gyanút: ritkán apellál az utókorra; többnyire még életében szeretné a babérokat szedni. Az a bizonyos Petőfi-féle dicsőségvágy puritánabb ennél (»használni, nem ragyogni akarok») — és éppen ezért lényegéhez tartozik az önként vállalt aszkézis, amelyet Vajda nem ismer. Nyilvánvaló, hogy a kor, a kiegyezéses idők viszonyai sem nevelték őt ilyesmire; inkább hatottak abban az irányban, hogy egyéniségének lapangó konfliktusait kielezték és erőit helytelen irányba terelték.

Komlós portréja még egy ponton szorul rá a kiigazításra. Ezt a »telt, bővérű, nagyigényű és szenvedélyes lobogású lelket észrevehetően valami titkos gyöngöseség gyötri.« Emberkerülése nagy önértetéből fakadt, amely megsebesülvén, tudatával keveredett. »Önértékének feléneka a legkisebb valódi vagy vélt sérelmet megérzi; nem tud rájuk azzal a biztos, fejedelmi öntudattal nézni, mint Ady. Indulatba jön, amikor meghallja, hogy Aranynak szobrot állítanak; költeményes kötetéről maga írja meg az áhitott dicsérő bírálatot. Élete végén remegő türelmetlenséggel várja az országos jellegű évdíjat; a jubileumi ünneplés gyerekes módon elérzékenyíti, — úgyhogy előző embergyűlölő, kortársait lenéző magatartását azonnal visszavonja. Már utaltam arra a Komlós eredeti elgondolásába bele nem illő jellemvonásra: közösségi életre van-e hát teremtve vagy magábaafordulásra, hiszen igen laza kapcsolatban állt a cselekvő élettel, »teljesen álmai és emlékei között élt« (174. l.). Ezek a vonások azért érdekesek, mert a pszichológus éppen az önértéke tudatának titkolt gyöngöseségét és bizonytalanságát olvashatja ki belőlük, — amelyet olykor mesterséges, felfokozott pózokkal ellensúlyoz.

Összefoglalva az eddigieket: én Vajda egyéniségének fővonását, uralkodó jegyét, úgy ahogy az életében kialakult, éppen a beteületlenségben, az egyéniség alapvető összfonéinak és törekvéseinek teljesületlenségében, sőt teljesülhetetlenségében látom. Legáltalánosabban annyit jelent ez, hogy fejlődését a következő tények irányítják: dicsőségvágyának, azaz jórészt érvényesülési vágyának és önérték-tudatának teljesületlensége — és ugyanúgy annak a teljesületlensége, amit Komlós így nevez: »az élet teljességének vágya«. Ezt a teljesületlenséget valóban nagyarányúnak és állandónak kell képzelnünk: azzá teszi egyszerűen az élet- és dicsőség-igény magas hőfoka, exaltált túlfeszítettsége, amely önmaga teszi vágyai tárgyát elérhetetlenekké (szerelme tárgyainak istenítésével furcsa, de érthető kapcsolatban áll visszatorpanása a kielégüléstől) — de az igényben magában is ott van a telje-

sületlenség csirája: az egocentrikus hajlam, az igazi emberi kapcsolatokra való csökkent képesség már eleve irreálissá, életenkívülivé teszi. Mindez nem a kritikás elképzelése, hanem sűrűn ismétlődő témája a lírikusnak. Apróbb hangok mellett (»Nem az elvesztett, az el nem nyert éden fájdalma; «Vagy hogy nem halt meg voltaképp itt, Csak az a perc, mely elrepült, A bimbó, mely nekem ki nem nyílt, A vágy, amely nem teljesült») mindjárt a kulcs-verset említem; ez: a *Kisértetek*. Olvassák el az egész verset, de különösen ügyeljenek a jellemző vallomásokra: »Nem azok az igazi holtak, Kik egyszer itten éltek, voltak... Csak a testet nem öltő ábránd, Be nem telt vágy, el nem lobbant vágy, Az elszalasztott meddő óra Nem fordul itten vissza jóra« — de a lírikusnak nem vethetjük szemére a szavak következetlenségét, hiszen azt mondja, hogy az igazi halott a be nem teljesült vágy, a vers vége mégis azt a forró sóvárgást, azt a soha ki nem elégülő, halhatatlan szomjúságot sugalmazza, amelynek gyötrelmét a természet kéjteli életöröme és a más boldogsága csak fokozni tudja: »A vágytól, mert azt el nem éred, Ujból, örökké forr a véred, Forr itt a földön, lent a sirban, A mennyországban, a pokolban, Csillag, nap válnak porló röggé, E tűztől nem menekszel többé...«

Azt azonban, hogy Vajda életét, magatartását nem a teljesség és az épség, hanem a szomjúság kormányozza, Komlóssal ellentétben nem tartom teljes mértékben társadalmi terméknek. Vajda kétségtelen, fokozatos eltorzulását olyan folyamatnak tartom, amelynek megvannak a maga belső föltételei is. A fiatal Vajda talán olyan lehetett, amineknek a visszaemlékezés ábrázolja: »Kedélye eredetileg csupa fény és tűzláng volt... csak a szépség, gyönyör és kép tudott hozzáférközni, a bú, fájdalom, kétségbeesés csak kerülőutakon törhettek szívébe. Neki az élet tündöklő nyári fényben pompázott.« (Palágyi Menyhért írja 1885-ben, Komlós 21. lap.) Több adat van fiatalkorának túlnyomó vígságáról. Persze, a teljesületlenség keserű élményét az évek lassan halmozzák fel a lélekben; különösen az osztálytársadalmak idején nehéz elképzelni olyan összhangot egyén és társadalom közt, amely a nagyigényű, expanzív, dicsőségre és érvényesülésre vágyó tehetségben a fékező, az alkalmazkodó, a fegyelmező erőket feleslegessé tenné, — különösen ha aszociális, egocentrikus tendenciái is vannak. Vajda igazi poklát az idézi elő, hogy fokozatosan elveszti önmaga fölött az uralmat; nem tud szomjúságának fölébe kerekedni; tehetlenné válik különösen képzeletével szemben, amely időnként valóságos rombolómunkát végez lelkében. Kimondja ezt Kom-

lós is, anélkül, hogy magyarázatába szer-
vesen beillesztené: »Érzése, képzelete így
lett olyan erőssé, hogy néha nem ő uralkodik
fölöttük, hanem azok uralkodnak fölötte.«
(293. lap.) »Vajda az életben mártírja volt
képzelete izzó elevenségének, mely állan-
dóan elébehozta Gina elvesztését« (297. lap).
Képzeletével mint költői problémával alább
még majd találkozunk; egyéniségében csak-
ugyan dezorganizáló munkát végzett: »Ami
van, azt látom, hallom, De nem az fáj, nem
az gyilkol, Ami nincs, az kísért engem,
Amit izzó velőm gondol.« A teljes lelki
helyzetkép persze az, hogy a kielégületlenség,
a szomj, az érvényesülésvágy és a sértődött-
ség kész szolgára talál a képzeletben, amely
még évek múlva is az első élmény meleg-
ségével varázsolja elő mindazt, amit az élet
megtagadott tőle, mindazt, amivel meg-
bántotta, — sőt többet is ennél: mindazt,
ami a másé, de amihez neki volna jussa
(»mennyi öröm van, és mind a másé«), rö-
geszmeszerű érzékletességgel színezi ki —
anélkül, hogy a fegyelmező öntudat közbe-
szólna. Így jut el Vajda az olyan szélsőséges
megnyilatkozásokig, amilyen a sírvafakadás
a vadászaton, vagy amikor azt mondja, hogy
az úristen külön csodákat tesz az ő bosszan-
tására.

Rátérek most a második vitapontra.
Komlós túlbecsüli Vajda költészetének és
egész emberi egyéniségének érzelmi inten-
zítását, és helytelenül ábrázolja érzelmi életé-
nek tipikus folyamatait. A fentebb említett
ideáltípushoz való illeszkedés talán ebben a
viszonylatban érződik meg leginkább. Kom-
lós a maga felfogását mélyről és többoldalúan
igyekszik megalapozni. Megtudjuk tőle, hogy
Vajda egyéniségének korlátlanul szenvedé-
lyes alapvonását már a kortárs-költők és
kritikusok is megállapították. »Egyedül ve-
tette magát elszántan ön-géniusának karjai
közé« — Zilahy Károly 1860-as bírálata
szerint. »Mélyebb és hatalmasabb érzéseket
tömörebben, megrázóbban egy magyar költő
sem adott még« — folytatja Ábrányi Emil
1871-ben. Komlós végül is így foglalja össze:
»Gát nélkül élte végig és kiáltotta ki érzéseit.«
(284. lap.) »Az ő költészetének állandó hő-
emelkedése van... Egyik főtulajdonsága,
hogy az érzés rendkívüli erejűvé dagad,
szinte határtalanra nő benne... Nem
szól meg addig, míg szenvedélyes hőfoka és
a gondolat magas feszültsége nem kény-
szeríti erre.« (284. lap.) Vajda lírájának
tartalma, végső elemzésben, »a felszabadult
nép bővérű szenvedélye« (332. lap). Amíg
az ember Komlós citátumait nézi vagy
említett válogatását forgatja, körülbelül így
látja a dolgot maga is. Ha azonban a teljes
Vajdát vesszük kezünkbe, az előbb vázolt
kép nagymértékben kérdésessé válik. Úgy

gondolom, nem hiba, ha ennek boncolgatása
közben más megnyilatkozások helyett ma-
gukra a költeményekre támaszkodunk, —
mégiscsak ezek a döntők egy lírikus-egyéni-
ség affektivitásának megítélésében. A verseket
lapozgatva pedig nemigen találjuk azt a
szüntelen szenvedélyes lobogást, amelyről
Komlós beszél. Van ilyen is — alább még
szemügyre veszem — ellenben találunk
számos olyan költeményt, amelynek nincs
hőemelkedése: dalszerű, olykor derűs meg-
szólalásokat, naív, játékos, költői maga-
tartást és szemléletet — pedig éppen ez az,
ami nehezen fér össze a gáttalan, bővérű
szenvedélyekkel. Találunk pedig ilyesmit
későbbi és korábbi szakaszokban is, tehát
már az ötvenes évek Gina-ciklusában. Nem
számítom ide a gyöngébb, sikerületlen verse-
ket, amelyekben a költő érzelmi állapota nem
érte el a komoly ihlet telítettségét; de le-
kell szögezmem, hogy ezek gyakori előfordu-
lását szintén bizonyítéknak érzem Komlós
ellen. De a nagy, remeknek érzett versek
közül hadd hivatkozzam a következőkre:
(a Parnasszus-kiadás lapszámai szerint) *Bűcsű*
(17.), *Édes átom, boldog átom* (29.), a *Szerelmem*
átka-ciklusból I., VIII., IX., XI., a *Gina*
emléke-ciklusból: I., IV., V., VII., X., XII.,
XIII., XIV., XIX., XXI., XXVII., *Vége*
van, Hajón, Ha szépet látok stb. Talán
főlöszleges is az olyan ismert, könyv nélkül
tudott példákra hivatkozni, aminők a *Hűsz*
év múlva, A vadli erdőben, Nádas tavon,
A Balaton partján. Az mindenesetre igaz,
hogy Vajda hajlamos a gyors exaltációra;
hirtelen szerelmi fellobbanásai is erre valla-
nak (lásd a letérdelés-jelenetet Bóka Vajda-
kötetében, 185. lap), és hogy érzelme olykor
természetesen, olykor némi lelki praktikákkal
eléri a szenvedély nagyarányú lobogását,
talán a gyönyör pillanatnyi örökkévalóságát
is. Bizonytalán érezte időnként ő is azt a
»vérforráló gyönyört«, melyet az élet kelt
a holt anyagban. (L. a *Boldog szerelmem* és a
Szemközt című verseket, és sok más
kívül Komlós legfőbb inspirátorát, az *Alfréd*
regénye I. énekét.) Mindemellett azonban
számolni kell azzal a tényezővel, amelyet
Komlós Vajda-interpretációjában nemigen
vesz tudomásul, s ez az érzelmi élet természe-
tes dinamikája. Állandó, szűnni nem akaró
eksztázis körülbelül annyit, mint lelki ab-
normitás. Az érzelmi élet egészséges lefolyásá-
hoz, hogy ne mondjam, dialektikájához
hozzátartozik a nagy szenvedélyek, fellángolá-
sok, feszültségek természetes feloldódása,
átfejlődése halkabb, de esetleg épp olyan
tartalmas érzelmi állapotokká. Ismert lélek-
tani tény, hogy a nagy lelki hullámzások
idővel hangulattá szelidülnek; a magyar
lírában Petőfi a szemléltető példa. Vajdánál

mármost az a helyzet, hogy ő — éppen ellentétben azzal a képpel, amelyet róla Komlós vázol — nemcsak hogy maga is alá van vetve az érzelmi élet említett dialektikájának, hanem lírai ihlete szeret is táplálkozni az érzelmi élet már lecsöndesült, hangulatibb változataiból; a költői felhasználás számára kedvvel ragadja meg az érzélem spontán leszűrődésének az utolsó stádiumát. Példák a fentebb említett versek, különösen a néhány érettkori és kései hangulati remekmű.

Vannak aztán megint olyan versei, amelyekben a lírai anyagot nem a nagyerejű érzelmi állapotok spontán leszűrődése teremti meg, hanem a személyiség félig-tudatos leszűrő, feldolgozó tevékenysége. A kész lírai költemény létrejöttében, majd emberi és esztétikai tartalmának megítélésében nemcsak az egyéniség emocionális anyaga számít úgy általában, hanem az érzelmelefolyás menete, az érzelmi állapotok időbeli kibontakozása, az egyéniség egészébe való beolvadása is. A magyar líra e tekintetben Vajda korában, az ő működésével részben párhuzamosan tökéletes emberi és művészi magaslatra jutott. Petőfi és Arany a lírai anyag minden különbözősége ellenére is e tekintetben egy úton jár. Ritkán kapunk náluk közvetlen, nyers élménykitörést, inkább érzelmi folyamatot, a lírai állapotban levő ember közvetlen, természetes megnyilatkozását. Az affektív oldalról kapott ösztönzés, a meginduló folyamat a személyiség egészét megragadja; megmozdulnak az egyéniség értelmi és morális erői is. Gondoljunk arra, hogy Arany Világos után a nagy nemzeti és személyes fájdalmat, a lélekre nehezedő emberfeletti nyomást ellensúlyozza és áthatja, de ezzel egyúttal könnyíti is bölcselkedő reflexiókkal, erkölcsi belátással, a maga büntelenségének és nemességének tudatával, aztán valami fanyar, férfias belenyugvással, olykor a szatíra csipősségével vagy a humor mosolyával, nem utolsósorban a költői képzelet meglevenítő csillámával. (Példa-versek: *Fiannak, Letészem a lantot, Visszatekintés, Enyhülés, Kertben, Háziuraság, Irószobám stb.*)

Nos: lehet akármilyen heves és lobogó Vajda eredeti élménye, ezt az átszűrő, feldolgozó eljárást ő is ismeri és alkalmazza. A naív, könnyed dalhangba való transzponálásra már fentebb idéztem példát. A teljesületlen vagy rezignációvá-szelídítése ott van pl. az *Utóirat* és a *Gyermekkorom tájéka* c. versben; számos vers szövi át a fájdalmas élményt nyugalmasabb reflexiókkal (*Utolsó dal Ginához, Életbölcsélet stb.*); az elégikus jellegű meghiggadás-rokon az előbbivel (*Kisértetek, Harminc év mulva*) — a lelki hullámváz többrétű játéka olvad össze az olyan versben, aminő *A Városligetben*.

Emberi-lélektani szempontból különösen sokat jelent az, ha az időnkénti szélcsendet, harmóniát a humor varázsolja elő. Valamilyik régebbi esztétikus azon mérte a költők nagyságát, hogy mennyire képesek a humorra, hogy tudnak-e olykor nevetni és nevetetni. Bizonyos föltételek közt a komikun vagy a humor megjelenése a lélek gyógyulásának, a nagy válságok után kibontakozó harmóniának lehet a jele. Vajda nehézkes zordságát éppen az dokumentálja, hogy aránylag ritkán tud ilyen magasra emelkedni; de a feloldódásnak ez a típusa sem hiányzik nála teljesen. A fájdalmat, az elégikus búsongást mégiscsak enyhíti egy-egy szatirikus szűrés (*A kárhozat helyén*-ben törekszerűen, nem harmónikusan, — az *Alfréd regénye* meg a *Találkozások* számos helyén). A tisztá humor persze ritka madár, de azért Vajda is elhumorizál önmagán a *Fürdői emlékek* első versében, vagy a *Körutazásom* címűben magán és a Stájerföld lakosain. S ha már Komlós ábrázolását javítgatjuk, hadd rójuk fel neki külön, hogy koncepciójában nincs helye Vajda hangulat-lírájának általában, különösen pedig tájhangulatot kifejező verseinek. Egyikben sincs szó arról a bizonyos hőmelkedésről vagy valami lobogó szenvedélyről; sőt: a művészetet éppen a hangütés pianissimo-ja jelenti. Az *Éjtelek* című versről, különösen a második részéről, könnyű volna azt a banalitást elmondani, hogy fülledt érzékiség van benne; valójában meg kell éreznünk — s durvább ízléssel nem is fogjuk fel azt a leheletfinom gyönyörösövárgást és gyönyörsejtelmet, amelyre a költő a kéjvágyat desztillálta, s amelynek érzékeltetésére a nyári éji környezetből talán legbravúrosabb szimbolikáját megalkotta.

A lírai költő élményfeldolgozó működése és akarata az a pont, amelyen Komlós jórészt lappangó Vajda—Arany szembeállítását szóvá kell tennünk. Az ostor természetesen elsősorban a »népnemzeti« iskolán csattan; ezt pedig szívesen átengedjük Komlós haragjának. Egyetértünk vele akkor, amikor az epigonok szürke igénytelenségét pellengérezzi ki. »E korban mindenki a megelégedés, a kevéssel-beérés bölcsességét zengi... A kor azt várta a költőtől, hogy az idill, a szerény viszonyok elégedettségét hirdesse.« (329. lap.) Az egyenlőtlen persze túlzottan ki van élezve: olyan költők vannak szembeállítva Vajdával, mint Lévy József, Pósa Lajos, Nógrádi Pap Gyula, Földváry István és Szabolcska Mihály; »Vajda az első magyar költő e korban, aki a teljes élet jussát követelve, szembefordul a reakció-nevelte igénytelenséggel... Adyig senkiben nem élt az élet akkora igénye, mint benne...« (330. lap.) — ezzel szemben pedig megpróbáltuk

kimutatni, hogy ő sem él mindig az exaltáció magaslatain, és neki is vannak igénytelen, idilli hangulatai. Azt pedig Komlós igen jól tudja, hogy a magyar szellemi élet vidékiségenek megvan a maga kellemetlen és akaratlan oka a Bach-korszak közéleti viszonyaiban; a 48 előtt meginduló városiasodást az önkényuralom s a magyar államiság ideiglenes szűntelése vágja ketté; a magyar kultúrát hordozó társadalmi rétegek, a megyékből is kiszorulva, ekkor vernek tartósan fészket vidéki kuriáikban és udvarházaikban. (Berzeviczy: Az abszolutizmus kora, II. 398.) Főként azonban szeretnénk eloszlatni azt az árnyat, amely ebből az összehasonlításból nem egészen Komlós akaratára ellenére Arany költészetére esik: a 60-as évek közepétől írónk »idegenkednek az erős szenvedélyektől, gyanús nekik a mérész képzelet, nem szeretik a lírát és csak csúfszavuk van a zsenialításra.« Vajjon Arany-nak is ott a helye a kor »óvatosan kisszerű lírája-ban? A költői öntudat mértéke nem választja el élesen Vajdától, inkább csak a megjelenési módja: Vajda sértődékeny zseni-tudata is rejt belső bizonytalanságot, csakhogy ő ezt féltve titkolja és elleplezi; Arany-nak körmönfont módokon, fikciókkal kell istápolnia öntudatát, tehetségébe vetett hitét; de szerény megnyilatkozási formái mögött is van még mindig elég tudata a maga értékéről — nem szólva arról, hogy végülis ez a tudat a moralitás síkjára emelkedik át, és önvád, a megnevelő feladatok miatti felelősségérzet lesz belőle. Ilyest valóban nem ismer Vajda.

Végülis a párhuzam lényegére térve, óvakodnunk kell attól, hogy Arany-nak, különösen az Őszikék költőjének látszólagos költői és emberi igénytelensége megtevesszen bennünket. Az Őszikék halk hangja egy hosszú emberi fejlődésnek művészi formába öntött utolsó stádiuma, s e fejlődés elején olyan élmények állnak, amelyek a maguk módján fölérnek Vajda lobogásával: a nagy tehetség hivatástudata és a művész önkínzó lelkiismeretfurdalása, majd betegségének, elmaradottságának hiedelme s önmaga lekicsinyítése, hozzá a fokozódó magánosság, a némaságra kárhözott lázadás és tiltakozás egy neki idegen világ ellen, s mindehhez a közeledő halál, az étellel való leszámolás, az elhibázott élet. Ezt a gyötrelmes háborgást szűri le Arany végülis nyugodt, lemondó hangulattá; de a látszólagos igénytelenség olyan, mint a napsugár fehér fényle: élénk, tarka színek olvadnak össze benne. A nagy lírikus is magáreveheti olykor az egyszerűség, igénytelenség, idilli naivság szűrköntsét, de az igaz, értőnek át kell látnia az állítózetet. »Még az elégiáig sem higgad-

tam le« — írja Arany nyolc hónappal Világos után Szilágyi Sándornak — s az ily állapot lehet fájdalmas, kínos, dühös, desperált stb., de a fájdalomban, kínban, dühösség- és kétségbeesésben nincs meg a művészi nyugalom.« Azért idézem ezt a nyilatkozatát, hogy rámutassak az *Összel, Visszatekintés, Enyhülés*-féle költemények művészi bravúrjának, elégius higgadtságának és józanságának valódi előtörténetére. Komlóséval rokon tévedés volt az, amikor Aranyt Vajda és Tolnai egyszerűen csak hideg művésznek tartották; valójában arról van szó, hogy Vajda is ritkán ragadja meg az élményt azon melegében, mint láttuk — Arany pedig felülmúlja őt a tiszta affektivitás »dúsításában«, egy gazdag egyéniség erkölcsi és értelmi erőin való átszűrésében.

Az érzelmi élet fent vázolt dialektikája magától vezet át a lírikus-egységig még egy fontos kulcskérdéshez: ez a közvetlenség, a lírai önkifejezés közvetlen nyíltsága és a magartatás természetessége. Abban a portréban, amelyet Vajdáról a felszabadulás után alkottunk, mindig van egy kis petőfiesítés; nem vonja ki magát ez alól Komlós sem. Jellemében az »önmagához hűség és feltétlen őszinteség«-et emeli ki; költői mivoltára nézve nyomatékosítja ezt ilyes megállapításokkal: »Lelke igaz érzéseiben akarta és tudta megtalálni a nagyszerűt.« (247. lap.) »Így lírája a leghatalmasabb érzések, egy hősiességre, dicsőségre vágyó, a szépségért, nagyságért rajongó lélek megnyilatkozása, mégpedig cicomátlan, keresetlen, természetes módon.« »Feltétlen természetességre törekszik és semmi modorosság nincs benne.« (280. lap.) Mindezt betűről-betűre elmondhatni Petőfiről, Vajdánál azonban ellentmondásba keveredünk, nemcsak azért, mert Komlós váltig hangoztatja Vajda eredetiségét, egyedülálló voltát, hanem azért is, mert képzeletét és képalkotását egyáltalán nem úgy elemzi a művészi eszközeiről szóló fejezetben, mintha az valóban keresetlen és cicomátlan volna. (Szuperlatívuszok, újszerű és nagyvonalú kozmikus képek, a szerelmi kék, a kivégzés és ravatal szemléletei, képei, »amelyek a szinte állandó kint és halálos rémületet fejezik ki« stb.) De mintha nem is felületes ellentmondásról volna itt szó, hiszen Komlós maga is elrejtí másutt félmondatokban a maga ellenélményét. A Gina-versek gyöngébjeiről mond ilyeneket: »Van szerelmes verseiben valami túlzott és egyszínű, mind a nő szépségének, mind e szépség bálványozásának, mind pedig utóbb a miatta való szenvedésnek végtelenségében, az egész rajz romantikus beállításában és megvilágításában... Vajda költőileg mindenestre alaposan kizsákmá-

nyolja szenvedését. Néha valami tetszelgés is zavar: úgy érezzük, a költő beállítja magát a vers számára.» (71. lap.) Magyarul ez annyit jelent, hogy nem közvetlenül és természetesen szólal meg, hanem valaminő pózon vagy érzelmi-lirai sablonon keresztül. Nem szabad ezt Vajda egész költészetére kiterjesztenünk; semmiképpen sem érvényes az a messzemenő általánosítás, amelyet Bóka László felszabadulás-előtti Vajda-könyvében olvashatunk: »Mindig van valami közbül, enélkül nem tud alkotni... Szüksége van erre a közbeiktatásra, akadályra... mert a pusztá élmény nem téma számára.« Mindez olyan értelemben igaz, hogy fentebb az érzelmek átszűréséről beszéltem.

A részletekben azonban olykor valóban találunk sablont, pózolságot, a természetes közvetlenség ellenkezőjét. Olykor a képzelet elébesít az érzelmenek, s mesterségesen, a maga erejéből próbálja a nagyszerűséget, a pátoszt megteremteni. Ilyenkor üres nagyhangúság az eredmény, s egyegy váratlan lebukás a köznapiba, minf pl. az Alfréd regénye számos helyén vagy egyik-másik bölcselkedő költeményében (*Végtelenség*). Természetes magatartást változtat pózzá akkor, amikor dacosan belerögződve felnagyítja: mint pl. magánosságának és üldözöttségének tudatát. A Kammonban háttal ül a kávéház közönségének, de naponta elmegy oda ezt a háttatfordítást megmutatni. Éppen ezért kissé kételkedve fogadom magányának Komlós-féle apológiáját (277–79), főleg azt a megállapítást, hogy Vajda nem tetszelgett magának magánosságában, s hogy teljesen közösségi életre született. Ellentmondására már fentebb igyekeztem rámutatni; ki lehetne térni maga számára alkotott fikcióira, de most még csak Komlós egy újabb elszólását fűzöm hozzá, amelyet a reménytelenül szerelme reménytelenségét. »Mintha élveznél szerelme reménytelenségét.« (73. lap.) Azt hiszem, ugyanígy vegyülhetett ilyen tetszelgősen dacos kiélvezés magánosságának tudatába is. Nem tudom, nem ez-e az egyik gyökere úgynevezett bölcselő költészetének.

Most pedig zárjuk le az egyéniségnek ezt az elemzését egy pillantással a szerelmes Vajdára. Komlós egész elméletet épít fel dicsőségvágy és szerelem viszonyáról Vajda egyéniségében, készpénznek véve Vajda saját nyilatkozatát. »Mivel a dicsőség (azaz a közélet) zárva van előtte, Vajda a szerelemben keres kárpótlást« — mondja Komlós; Vajda szavai pedig: »A világ még nem látott nagy embert, ki fölött a szerelem uralkodó hatalomná nőtte volna ki magát. Ha a szerelem boldogságot ad, úgy minden nagyságot föl lehet áldozni érte, hanem

a szerelmi boldogság csak bizonyos gyöngébb dongájú lelkek osztályrésze szokott lenni.« (57. lap.) 48 előtt »a fiatal Vajda lenézte a szerelmet, s csak a dicsőségvágynak és az azzal szorosán összenőtt politikai szenvedélynek adott helyet lelkében.« (29. lap.) Nincs rá szükség, hogy Vajdának ezt a magatartását glorifikáljuk. Húszéves korában még van a szerelem lenézésében valami kamaszos és így természetes; az érett férfiben éppen azt érezném természetesnek és teljes emberinek, ha a szerelem is be tudna olvadni az egyéniség egészébe — még ha olyan nagy ember is valaki. Petőfi után Vajdának sem lett volna e tekintetben szégyelnie.

Komlós finom elemzéseit Vajda szerelmének jellegéről egy vonással szeretném kiegészíteni, amely egyúttal dicsőségvágy és szerelem váltakozását is megmagyarázza: Vajda csak annyira szeret, amennyire egy egocentrikus hajlamú lélek képes szeretni. Mégis nem annyira a szerelem mélyebb tartalmának hiánya a megdöbbentő, hanem az a hallatlan és kimeríthetetlen energia, amelyet a lélek oly hosszú időn keresztül mozgósítani képes. Honnan van ez a görcsös ragaszkodás, a léleknek ez a szünni nem akaró felajzottsága? Mélyről jön, de abból a tudatból veszi erejét, hogy Gina, ez a tüncmenyesen szép teremtés voltaképpen őt illeti, mintegy a világmindenség, az élet köteles adója az ő számára. Mint ilyent, fiktív módon magasra is kell emelnie, valóssággal meg kell dicsőítenie — innen az imádás és megvetés összefonódása, amelyről Komlós is beszél. De a tényleges szerelmi élmény fő hajtóereje az önrzert sértettség (a nő hidegsége miatt) — és a féltékenység. (*Szerelme átka* II., *Gina emléke* II., VI. stb.) Mindig úgy érzi, hogy Ginát tőle rabolják vagy rabolták el — s ha hozzávesszük ehhez a képzelet romboló munkáját, amely fegyelmetlenül, sőt mintegy hivatgatva, Gina hűtlenségét, elbukását színezgeti előtte, akkor értjük csak meg igazán ezt az erotikus-esztétikus sóvárgásból és a zseni követelőzéséből összeszőtt, végülis pokollá vált szerelmet. (*Gina emléke* XVIII. Bécsben elmegy megnézni a gróf és Gina hálószobáját: *A kárhozat helyén.*)

A következőkben részint vitázó, részint kiegészítő szándékkal szeretném szemügyre venni azt a képet, amelyet Komlós Vajda költői eszközeiről, költészetének formai elemeiről ad. Hivatottan nyúl ehhez a kérdéshez; a Vajdára szűkített vizsgálódást fokozatosan továbbfejleszti a kiegyezés kora és a századvég magyar lírájának nagyvonalú történeti áttekintésévé. Eszerint tagolom én is észrevételeimet két részre: a költői portréről és az irodalmi fejlődésrajzról.

»Milyen a Vajda hangja? A kortársak már az 50-es években érezték s mindvégig hangsúlyozták eredetiségét. Később, a 20. században, mikor a szecesszió hozzászoktatott egy túlzott eredetieskedéshez, kétségbevonták eszközei újszerűségét. Pedig ha összevetjük kortársaival, világosan érzékeljük ezt. Miben áll ez? Az igazságnak valami hamisítatlan ízében, az érzés és kifejezés szokatlan intenzitásában, a nyelv tömörségében s a szavak ezzel összefüggő megnövelt súlyában és értékében. Az érzéki benyomást, amelyet lírája kelt, leginkább az erő és forróság szavakkal tudnók megközelíteni.« (279. lap.) Sok igazság, erős egyoldalúsággal. Első megállapítását (az igazság izéről) minden valódi költőről egyaránt elmondhatni. Az érzés és kifejezés szokatlan intenzitása, mint fentebb utaltam rá, csak megszorításokkal érvényes; számos kiemelkedő alkotásában átszűrtebb az érzés, tompított a kifejezés is. A maga helyén azonban valóban jellemző Vajdára a forróság, a konkrét telítettség; ez különbözteti meg a vele egyébképp sok tekintetben rokon, de szenvedélyében is eszméibb, légiesebb Vörösmartytól. Mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy gyakran hiányzik nála az érzelem és a meglevenítő képzelet harmóniája; tipikusnak azt érzem, amikor a képzelet előreszalad és nem várja be az érzelem fejlődését. Ami pedig az eredetiséget és a körüle fennálló véleménykülönbségeket illeti, — maga Komlós is enged valamit az eredetiségből, amikor bevallja, hogy »természetessége« miatt »bajos megtalálnunk az eszközeit.« Az eredetiségnek jobban ki kellene ütköznie. Általában azonban az a meggyőződésem, hogy Vajda költői különállásának hangoztatásából bizonyos részt fel kell adnunk. Hiszen láttuk, hogy a lírai anyag kezelésében nem áll távol Aranytól és Petőfőtől, — Galamb Sándor cikkére utalva pedig Komlós is olyasféle eredményre jut, hogy versszerkesztése zárt, célratörő, ugyanúgy, mint líránk klasszikusainál. Végülis, az eredetiség nyomozása közben kiköt a leghálásabb és valóban legtöbb eredményt ígérő területen: a képek elemzésénél. Elvbén helyes, amit a 285. lapon mond: »A költő érzelmi általában a képeiben testülnek meg, s így ezek elemzése útján fejthetjük meg lelke titkait is...« — csak a szemlélet kissé statikus: a költői képkszellet nem »raktár«, ahonnan a költő hol ezt, hol azt előszedi; nem is előszedéstről van szó, hanem jórészt alkotásról vagy teremtő reprodukcióról.

Vajda képkincsének tárgykörét (a természeti nagyság, a magány, a halál és az erotika képei) gazdag példatár mutatja be, — de az egyoldalúságot megint szemé-
re

kell vetnünk Komlósnak: megfelelkezik Vajda szimbolikájának nyersen hétköznapi, olykor groteszk, alantas elemeiről, s elhallgatja, hogy akad ezek közt a képek közt, ha a versek összességét nézzük, elég sok banális, közhelyszerű is. Egyébként éppen az Alfréd regénye I. énekbeli képáradatában figyelhető meg sokszor a képzelet hirtelen lebukása a fenségesből az alantasba (a béres és a szemégtödör, a kályhafűtő ördög stb.). Amellett ez az egyébként megragadó anyaggyűjtés és elemzés akkor lesz teljes, ha a képkincset nemcsak statikusan és statisztikusan nézzük, nemcsak anyag-szerűen, hanem azt a dinamikát is, ahogy egy-egy költeményben ezek a képek élnek. Arany már az önkényuralom idején megalkot egy bizonyos »képfeljesztő« lírai technikát: intonál egy életkört, s annak képkincsét fokozatosan felhasználva, az érzést és a rokonkörből vett képeket párhuzamosan fejlesztve építi fel a verset (Enyhülés, Kertben — a későbbiekből pl. A fölgyek alatt). Hozzá tartozik ehhez bizonyos zárt, célratörő motiváció; talán bizonyos lassúság is — ezért mondták régebben Arany lírájára, hogy valójában epikus jellegű. A klasszikus példák sugalmazó ereje Vajdán is megmutatkozik: számos jó verse épül fel ezen a képfeljesztő technikán (*Nádas tavon, Hűsz év múlva*) — bár a motívum-készlet zártságát ritkán viszi keresztül, s olykor a fejlesztésben is vét kihagyásokat és zökkenőket. Többnyire azonban más-képp, eredeti úton járva dolgozik alkotó-ereje. Három fő változata:

a) Érzelem és képnelv párhuzamos fejlesztése helyett inkább bizonyos feszítő tendencia jelentkezik, a képzelet folyamatos nekiszegülése az érzelmi állapot vagy törekvés kifejezésének; az eredményt talán képhalmozásnak lehetne nevezni. Ilyesmit akar mondani Komlós, amikor »képfürtök«-ről beszél: »túlözva, halmozva, sűrítve« teremt Vajda képeket. (*Gina emléke XXXII., Bertának stb.*)

b) Nem gyökeresen új, de új életre kel és újszerűvé válik a másik alkotásmód: kísérlet a lírai állapotnak egyetlen képben vagy jelenetben való kivetítésére (allegória-szimbólum). Ismerjük az idevágó nagy verseket, amilyen a koraiak közül *A virrasztók*, a későbbiekből *Az üstökös*. Olykor a külső kép nem éri el az említettek érzelmi áthatottságát és hideg marad (*A nyugtalan zarándok*). E verscsoporttal kapcsolatban szoktuk Vajdát Ady szimbolizmusának előfutára gyanánt emlegetni; valóban előfutár, de mégsem Ady: az érzésnek és a szimbólumnak az a teljes azonosulása, a léleknek teljes beolvadása a képbe még nincs meg; a distancia olykor odáig mélyül,

hogy igazában nem is szimbólumról, hanem csak ún. tárgyi segítségről beszélhetünk (*Tünemény*).

c) A képhalmaztól alig választható el egy vele rokon, de mégis új változat: a képek halmazával nem motivált érzelmsort vagy általában érzelmi folyamatot adni, hanem komplex érzelmi összbonyomást, — olyan állapotot, amelynek alkotóelemeit alig tudjuk elhatárolni vagy külön-külön érzékelni. Természetesen ez az eszköz nem a nagy szenvedély, hanem a lecsendesedett hangulatok megszólaltatására vállalkozik, az érzelmi dinamika utolsó stádiumát ragadja meg. Példák: *Éjjelek, Panaszok eleje, A Balaton partján eleje*, aztán egy-két, főként tájhangulatot kifejező sor más versekben.

Az elsőnek említett változattal függ össze Vajda képalkotásának Komlós-emlegette intenzitása, hangjának ereje és fénye. A nagyarányú érzelmei többnyire oly erővel ömlenek a képbe, hogy túltelíti, érzékletességének felfokozásával a realitáson túlemeli, a belső izzás szolgálatában expresszív hatását megnöveli. Példákat özőnével lehetne idézni az *Alfréd regénye* első énekéből; egyéb helyekről hadd álljon itt néhány morzsácska: »akik búbjáidnak üdvözít fényéből ittak« — »emléked egy nagyot villámlik« — »tűzet lehellő sóhajok« — »az ég arannyal vert azúr« — stb. stb. — Ebben az expresszív túltelítettségben, valamint a képhalmazával előidézett komplex hangulatiságban, szerény mértékben bár, de modern, a realizmuson túlmutató költői eszközök jelentkeznek, — a jövő előhangjai.

A történeti fejlődésrajzzal kapcsolatban legelőször ahhoz lenne néhány szavam, amit Komlós Vajda befeléfordulásának nevez. Fentebb éppen Vajda egyéniségének egocentrikus vonásaira igyekeztem rámutatni, — nem tartom tehát meglepőnek azt a megállapítást, hogy Vajda — képzeletén, képalkotásán megfigyelhetően — fokozatosan befeléfordul. Mégis szeretném ezt a jellegzetességét jobban körülhatárolva látni. Nyilvánvaló, hogy nincs szó a közösségi érdeklődés csökkenéséről; mutatják politikai írásai, javaslatai, kulturális elgondolásai. Magánjellegűnek mondható élményei: szerelem, bölcsekedés, nem olvadnak ugyan szorosabban egybe a közösségi problémákkal, bár természetesen megvan a maguk közösségi háttere. Egyébként tudjuk, hogy a közösségi érdek még a fokozottabban »befeléfordult« Komjáthyban is eléggé eleven volt. Közvetlenül az állapítható meg, hogy a külső szemléletek önállósága és pontossága csökkent, Petőfihez és Aranyhoz képest, de hát elvégre Arany elsősorban epikus tehetség volt. De hamis a következő

különbségtétel: »Petőfi képeinek jelentős része szolgál arra, hogy érzékelhető dolgot egy más érzékelhető dolog segítségével hozzon közelebb az olvasóhoz... (Vajda) sosem érzékelhető jelenséget, hanem egy érzést, vagy egy dolog jelentőségét, azaz eszmei dolgot akar érzékelhetővé tenni« (295., 296. lap). Ha lírikusról beszélünk, a lírikus általában nem »érzékelhető jelenséget« akar közelebbhozni az olvasóhoz, Petőfi sem, hanem a maga élményvilágát fejezi ki, persze különböző eszközökkel. Ugyanígy nem ismerem el, hogy Vajda abban különbözne Vörösmartytól: »Vörösmarty tárgyi dolgokat rajzol, ha nem is valóban látottakat, s azokra rávetíti egy lázas lelkesülés bíbor színeit, s a mélabús vagy megnövesztő árnyait« (olyan versekben, mint a Zalán előhangja vagy az Előszó) — Vajda pedig »egyáltalán nem külső, tárgyi dolgokat akar ábrázolni, hanem az érzéseit fejezi ki, s e célból vetíti ki a fantáziájában alkotott képeket.« Kétségtelen tény és végső magyarázó oka Vajda magatartásának a társadalommal, korával való erősödő szembenállása, a politikai korhelyzetből adódó elszigetelődése. Nem tudom: mégis nem képzelhető-e el ilyen magatartás alapján is a kor valóságának erős megfigyelése és reális ábrázolása — azaz olyan »kifeléfordulás«-féle. Valójában a társadalmi magatartás mellett, annak keretén belül egy esztétikai folyamatról is van szó: a kifejezés módjének, élmény és kép viszonyának megváltozásáról, fokozatos etiolodásáról, — amelyre fentebb már céloztam is; lélek és kép fokozódó azonosulásáról, egybeolvadásáról van szó, amely valóban Ady szimbólumaiban éri el a tetőpontot. A szemléleti elemek akár vetekehetnek is élességben a realista ábrázolással: a funkciójuk lett más és a közvetlen jelentéstartalmuk gazdagabb. Nem tudom, helyese-e ezt szubjektívismusként nevezni.

Egyébként pedig abban, ahogy Komlós a lírai képalkotást vizsgálja, van valami iskolás, mechanikus pedánság. »A lényeges változás az ábrázolni kívánt dolog és a felidézésére szolgáló kép viszonyában mutatkozik. Az utolsó század költészetében iii. egyre jobban elhalványul az adott jelenség, s egyre inkább előtérbe nyomul az a kép, amelyet a költő a hasonlatban hozzáfűz.« (302. lap.) Ez tehát úgy festene, hogy van külön »ábrázolni kívánt dolog« és kép, hasonlított és hasonlat, s a költő összekapcsolja őket. Pedig az »adott jelenség«, a »valóság« maga a kifejezésre tördő élmény, szenvedély, hangulat s ez sohasem »halványul el«, hanem természetes közvetlenséggel megteremtí a maga kifejező eszközeit — csak az eszközökben és kezelésükben vannak különbségek. A »valóság« háttérbeszo-

rujlása esztétikai nyelven annyit jelent, hogy a költő a saját kora szemlélt valóságától elütő szimbolikát alkotott magának, s mondanivalóját ennek a szójárására fordította át. Ha azt mondjuk: Adynál úgy kell »kitalálni«, mit is akar voltaképpen mondani, ez csak annyit jelent, hogy az ő képes beszédét nehéz átteni az átlag-emberi vagy tudományos nyelvre. Egyébként nemcsak kép és élmény alkot szétválaszthatatlan egészet, hanem maga a lírai költemény is.

Abban egyetérttek az előbb mondottak alapján Komlóssal, hogy Vajda megkezdte az Ady felé, a századvég lírája felé vezető folyamatot, de éppen ezért csak költészete egyrésztében tudom őt a lírai realizmus képviselőjének tartani, — más téren kifelé fejlődik belőle. Nincs szándékom a lírai realizmus egész problémakörét feltárni, de Komlós jellemzésével nem értek egyet: »A lírikus a valóságot nem közvetlenül, hanem közvetve, a maga érzésein át tükrözi. A lírai realizmus nem abban áll, hogy a költő hűen reprodukált természeti tényekben tükrözi érzéseit, hanem abban, hogy őszintén fejezi ki viszonyát a helyesen látott és értékelte társadalomhoz.« (301—302. lap.) Az első mondattal kapcsolatban azt kérdelem: hátha a lírikus számára a maga érzései jelentik a »közvetlen« valóságot? És csak az a valóság, amit markolni is tudunk, ami az emberen kívül van? A második mondat megint elmondható valamennyi kor valamennyi igazi lírikusára; Komlós itt nyilvánvalóan nem tesz különbséget realizmus és művészi igazság közt.

Hosszúrányuló bírálatomban legyen szabad Vajda népiességének kérdését csak érintenem. Az érvénybenlévő egyetemi program is szól nem-formai és nem-nyelvi népiességéről, s népiességének elhomályosításában irodalomtörténeti hamisítást lát. Komlós nagy gondot fordít a tényállás tisztázására. Egyfelől ismételtelen leszögezi és meg is okolja Vajda határozott elfordulását a »népnemzeti« iránytól (330. lap, — viszonya a paraszti nyelvhez: 246. lap, a népiesség színeváltozása 49 után: 247. lap, miért nem találhatja meg az igazi népiességet: 248—49. lap). Másfelől azonban nem szűnik meg hangoztatni Vajda »harcos plebejus lényét« (332. lap), lírájának forrását »a felszabadult nép bővérű szenvedélyé«-ben látja; népinek mondja Vajda egyéniségét és szerepét abban a bővebb értelemben, amelyet a szovjet irodalom-szemlélet használ: »A nép sorsával, szenvedéseivel, reményeivel és vágyaival való legbensőségesebb összeforrottság; a népies költők legfőbb ismertetőjele.« (Palágyi Lajos tolmácsolja így Vajda nézeteit.) — A mérleg mindkét oldalán igazítanak valamit.

Vajda emberi egyéniségének népiességében, plebejus voltának hangoztatásában van túlzás is. Szenvedélyes, nagyigényű, az élet teljességére vágyó alkotára is csak azért lehet a »népi« jelzőt alkalmazni, mert még nem határoztuk meg pontosan: mi is hát emberben, jellemben a »népi«. — Másrészt elismerem Vajda szembefordulását a »népnemzeti« iránnyal, mint az epigonok irányával, de fentebb igyekeztem kimutatni: vannak erős rokon vonásai irodalmi népiességünk megteremtőivel: Petőfivel és Aranyval, és a népivel együttjáró költői szemléletet és művészi forrásokat (érzelemkezelés, naivizálás, kompozíció, dalszerűség stb.) maga is természetesen alkalmazza. (Természetesen én sem a Törzsök Jankóra és társaira gondolok.)

Utolsó vitakérdésül hadd vessem fel Vajda viszonyát Aranyhoz és Gyulaihoz. Ez a viszony annyira túlmegy a pusztai elvi kérdés színvonalán, oly döntően bele nyúl életének folyamatába, kibontakozása sikertelenségébe, hogy valóban megérdemli a tüzetes ábrázolást. A következőkben én sem a Vajdának osztályrészül jutott elhallgatás vagy elszigetelés tényét akarom kétségbevonni, csupán az indítókok elemzéséhez lenne néhány szavam. Komlós egy helyen részletesen feltárja az ellentét politikai-társadalmi gyökereit. »Vajda a legérettebb nemzeti feladatnak a feudális maradványok lebontását, a polgári demokratikus átalakulást tartotta, ... Arany és Gyulaiék viszont ezidőben (1862—63) nem küzdöttek már társadalmunk feudális maradványai ellen ... összefügg ezzel, hogy míg Gyulai a birtokos nemesség felsőbb rétegére ... Vajda a demokratikus polgárságra kívánta bízni a nemzet vezetését. Röviden azt mondhatnánk: ellentétük az uralkodó osztályhoz simuló hivatalnok-arisztokrácia és egy demokratikus, félpoletár hírlapíró ellentéte volt.« (128. lap.) Már itt erősebb árnyék esik Gyulaira a kellenél. Nyilvánvaló, Gyulai nem volt forradalmár és nem akart letérni később sem a kiegyezés közjogi alapjáról, de a »feudális maradványokat« egyáltalán nem tekintette változhatatlannak, s kívánta az intézmények forradalom-nélküli, evolúciós átalakulását. »Az a tanács, hogy hagyjunk fel a közjogi viszályokkal s intézményeink reformján s belső erőnk kifejezésén munkálkodjunk, folyvást időszerű, s mintha hozzánk szólna« — olvassuk az 1879-es Széchenyi-emlékbeszédben. »Valóban a nőemancipáció kérdése sokban hasonlít a szocializmuséhoz. Mindkettőnek van igaza is, valódi és súlyos bajokat tár föl, de az ajánlott gyógyszerek még súlyosabbakat idéznének elő. Nem a merev elvek valósítása, a gyökeres reform

a gyógyszer, hanem a részletes javítás s megalkuvás a létező társadalmi renddel» — e szavai a Veres Pálné-émlékbeszédből valók, 1896-ból, s a »megalkuvás« hangszílyozása ellenére sem jelentik a fejlődéstől való elzárkózást, — pláne ha az évszámot és Gyulai életkorát is figyelembe vesszük. No de nem is itt rejlik Komlós főhibája. Ő a tényleges küzdelmek ábrázolásában ezeket a mélyről ható okokat Gyulai egyéniségében, magatartásában konkretizálja, s közben következetesen alantas, silány emberi indulatokra váltja át őket. Gyulaival »jóban kell lenni«, mert aki nincs vele jóban, azt »kivégzi«, az »gyanus«, megbélyegzett személy. Nem nyíltan Gyulaira alkalmazva elfordul a »türelmetlen terror« kifejezés is (129. lap); máshol »ádáz rosszindulat« tölti el, ellenfeleit »letaglózza« (191. lap); Vajda temetésére elmegy, »mintha meg akarná mutatni, hogy mindennek tetejében még túl is élte ellenfelét« (318. lap), aztán a Kisfaludy-Társaság zárt ülésén »felháborító kirohanást intézett a halott ellen« (319. lap). A kegyosztó, rosszindulatú irodalmi diktátor és barátai ellen persze Vajda is elkövet egy kis »ingerkedést« (Komlós szava, 127. lap), de minden bizonynyal »fiatalos harci kedvében« (120. lap; 1860-ról; Gyulai egy évvel öregebb Vajdánál, s ő is elég bőven részesült a megbocsátható »harci kedv«-ben). Lássuk csak, miféle ingerkedés volt ez. Komlós is elismeri, hogy »a harc Vajda mérgezett kis tűszúrásaival kezdődött« (120. lap). Ezekben pedig nem az volt a döntő, hogy Szász Károlyt vagy Gyulait támadták, hanem az, hogy rajtuk keresztül Arany ellen irányultak. Vajda a Szépirodalmi Figyelőt elkereszteli »Fülelő«-nek, azt írja róla, hogy »oly sok rossz verset fogad el, hogy gondos városi főorvosunk a budai országos tébolyda felépítését sürgeti a kormányzóhivatalnál.« Ezt a Komlós szerint is durva és igaztalan kötekedést aztán nyílt személyes bántással folytatta: »gyöngeszívű lélek«-nek mondja Aranyt, paraszthoz hasonlítja, akit fölcsalnak a sikos szalonba, s ott botladozva azt hiszi, hogy mindenki rajta nevet (121. lap). Azt hiszem, nem kell Arany jellemét, emberi és írói terveit felvázolnom (Nem palotába, vesszen a fény, Nem oda vágytam s gondolok én... Szülőföldem, Szalonta Nem szült engem szalonba...), hogy megértjük: ez nem kötekedés volt, hanem halálos, egész életre szóló megbántás. A »Nővilág«-ban utóbb megjelent dicséző nyilatkozatok inkább csak rontottak az ügyön, hiszen közben a »Polgárosodás« is adott egy erős vágást Aranynak, ezúttal költészetének értékét vonatva kétségbe. Vegyük még az előzíményekhez azt is, amit Komlós

elhallgat, amiről azonban Voinovich Arany-életrajzából értesülünk (III. 165): Vajda szóval is gúnyolhatta Aranyt, *Zách Klára* balladájára obszcn paródiát rögtönzött (1857), de a költőhöz intézett levelében a verset dicséri és engedélyt kér arra, hogy tervezett antológiájába felvehesse. Meg lehet érteni, hogy Arany bántását Gyulai is magáévá tette; a személyes sérelem is elég lett volna az engesztelhetetlenségre.

Mégis, nemcsak a politikai-társadalmi alapok különbözősége és nemcsak a személyes megbántás állítja őket ily mereven szembe és idézi elő Gyulai ádáz ellenszenvét. Ez az ellenszenv Gyulai világnézetének és esztétikusi meggyőződésének igen mély rétegeiből táplálkozott. Gyulai kétségtelenül érzékenyen volt Vajda költészetének nagy értékei iránt, legelőször is azért, mert az Arany-kör begyökerezett értékelésénél fogva többre becsülte az ép, kiegyensúlyozott emberi személyiséget a műalkotásnál, illetve ezt kereste a műalkotásban is, Vajda művei mögött pedig ott érezte az önmaga fölötti uralmat eleresztő egyéniséget. Másrészt fel kell tűnni annak, hogy Vajdát majdnem ugyanazon szavakkal utasítja el, mint a fiatal Adyt: »E mű jellemvonása erőlködés érzésben, gondolatban és kifejezésben egyaránt« (Alfréd regényéről). »Tehetséges ember, de tele van affektációval« (Adyról, Hatvány közlése szerint). Tehát mindkét esetben az érzés valódiságát vonja kétségbe. Róla, aki más helyen oly nyomatékosan követeli »a szenvedély realizmusát«, mégis azt kell mondanunk, hogy az érzelmek, a szenvedélynek csak bizonyos fajtáját tudta megérteni és elhinni; azt, amevik, hogy úgy mondjuk, az egész személyiség ellenőrzése alatt áll, amelyet az értelmi és erkölcsi tényezők átszűrnek. A nyersen felszabaduló érzelem beteges, hamis, rendellenes, sőt bizonyos esetekben tragikus. Ezért emeli Gyulai egy-egy költő ellen a betegség vádját; a »beteg képzelet« kifejezés is elfordul nála. Én magam ebben látom Gyulainak legjelentősebb korlátját; rendszere ezért is vált akadémiámmussá, ezért lett egyre szűkebb a feltörekvő új erők számára, ezért szakadt el mindinkább a valóságtól, amelynek furcsa tömkelegéhez e korban éppen Vajda és a hozzá hasonló tépett lelkek tudtak közelebb férközni. Az ellenszenv harmadik magyarzó okát az elvek és meggyőzések terén kell keresni; nem két ellentétes meggyőződés harcára gondolok, hanem arra az ösztönös ellenérzésre, amelyet az örök igazságokban, örök eszményekben és örök normákban hívő szilárd Gyulai a világnézeti kétségektől gyötört, támasztát és biztonságát elvesztett költő iránt táplálhatott.

A vitapontok befejezéseként szeretnék még futólag néhány észrevételt felsorakoztatni, amelyek adandó alkalommal megérdemelnék a tüzetesebb kidolgozást. — Vajda bölcselő költészetének tárgyalása közben utalni kell nemcsak a személyes és társadalmi gyökerekre, hanem a kor bölcséleti világképének és világnézetének általános válságára is. Mindenki bizonytalan ebben a korszakban nálunk, aki a feudális tudatformákból kinőtt, a támasztalanság általános, ennek tükröződnie kell Vajda költészetében is. Éppen ezért történetietlen dolog »álproblémák«-ról beszélni; a mi számunkra ma már azok, de Vajda és a kortársak valódi problémákként küszködtek velük. Egyébként világnézetének elemzésében megint egyoldalúságot érzek; nem tudok egyetérteni azzal, hogy Komlós Vajdából materialista költőt farag. »Vajda főtételei megannyi materialista tanítás« (177. lap), így pl. »az elpusztíthatatlan örök anyag«-ban hitt (173. lap). A versek inkább arról győznek meg, hogy az eszmélet, a tudat örökkévalóságában hitt — és hol őszintén vágyott a megsemmisülésre, hol meg rettegett tőle. — A márciusi szereplés ismertetésében mellőzi Vajda későbbi emlékezéseinek kételkedő, némi tartózkodásra és kiábrándultságra valló részleteit (»én e rajongást nem tudtam komolyan venni« stb.), alkalmasint így akar a fölötté kényes probléma elől kitérni. — Szerettem volna főbbet olvasni Vajda utóéletéről. A könyv nem említi a

Vajda János-Társaságot, nem szól arról, hogyan növekszik a Horthy-korszak második felében Vajda népszerűsége az Arany—Gyulai-ellenzék újra-felfedezésével kapcsolatban, hogyan esik egyre több szó róla tanulmányokban és doktori értekezésekben. (Egyéniségének nagygényű voltáról Németh László ír először: A Nyugat elődei.) — A szépszámú sajtóhibáról nem szólva, tűhegyre lehetne szedni egy csomó filológiai pontatlanságot is: pl. a 150. lap helytelenül említi a Pesti Röpivekkel kapcsolatban Szilágyi Istvánt (Sándor helyett). Akad zavar a versekre való hivatkozásokban is, mint pl. a 68. lapon, ahol a hivatkozások egyrésze a Gina-emléke-ciklusra vonatkozik, nem a Szerelmek átká-ra. A 143. lapon a 12. sorban: »a kiegyezés szerint« helyesen: a 48-as törvények szerint, legalábbis így kívánja a szöveg értelme.

Befejezésül visszauntok a cikkem elején mondottakra. Bírálatom célját abban jeleltem meg, hogy vitába szállok Komlós könyvével, s a magam felfogását fejtem ki az övével szemben. Az olvasó bizonytalanságot érzette, hogy a magam eredményei sem tisztázódtak volna a tartalmas mű ráébresztő hatása nélkül, s a vita ellenére, a vita tárgyát képező kérdések komolyságából és méreteiből a Vajda-monográfia újszerűsége, alapvető volta és nem mindennapi jelentősége marad meg összehasonlítástól tudatában.

Barta János

HENRY FIELDING: A NÉHAI NAGY JONATHAN WILD ÚR ÉLETTÖRTÉNETE

Fordította Julow Viktor. Az előszót írta Kéry László. — Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1954.

A szatira kényes műfaj: hálás is, hálátlan is. Csak remekművet érdemes benne alkotni. Ami nem mérhető a remekmű mértékével, lehet bármilyen jó, csakolyan kérdéselvtű, mint a napilapokban olvasható szatirácskák, amelyek olcsó eszközökkel érnek el olcsó hatást, azt is csak az aznapi számban. Nem meglepő, hogy a nagy számban megjelenő szatirák túlnyomó többsége gyorsan avuló, mert eleve is gyorsfogyasztásra szánt ferecske. Ebből azonban még nem következik az — amit gyakran vádként is hallani —, hogy a szatira másodrendű műfaj. Legfeljebb annyi igaz, hogy szívesen élnek vele másodrendű írók, akik a műfajnak csak hálás oldalait látják, a vesztélyeit nem, vagy múló sikerrel is beírják.

A vesztélyek nagyok és elkerülhetetlenek, hiszen a műfaj két alapvető követelményéből fakadnak. Az egyik az, hogy a szatírának telibe kell találnia akkor is, amikor

az eredetileg kipécézett céltábla már eldőlt. A leleplezés — adott, konkrét eset kapcsán is — általános érvényű legyen, a mondani-való napi időszzerűsége táguljon mindenkori időszzerűséggé.

A másik, nem kisebb veszély a túlzás követelménye. A szatirairó, a műfaj természeténél fogva, mellőzni kénytelen a hasznos művészi eszközök és fogások egész sorát; le kell mondania az árnyalatok gazdagságáról. Kárpótlást csak a túlzásban és torzításban lehet. A túlzás lehet végletes, a torzítás kirívó, de nem lehet a hitelesség rovására sem önkényes, sem öncélú. A legvadabb túlzás sem rugaszkodhatik el a valóságtól, csak annak határait feszegetheti, és a legmerészebb torzítás sem lehet más, mint meglevő ferdeségek tovább-ferdítése, éles vonások még élesebb meghúzása, a tompító félárnyékok, finom színátmenetek könyörtelen mellőzése.